

доц. д-р ТАНЯ ДЪБЕВА
ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА

**ТРАДИЦИИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ОБУЧЕНИЕТО В СПЕЦИАЛНОСТ
“ТУРИЗЪМ” КЪМ ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ ВАРНА**

**TRADITIONS AND CHALLENGES IN THE TRAINING WITHIN THE “TOURISM” MAJOR
OF THE UNIVERSITY OF ECONOMICS - VARNA**

Associate Prof. Dr. Tania Dabeva
UNIVERSITY OF ECONOMICS – VARNA

Abstract: Tourism is one of the basic factors and measures of the modern globalizing economy. Since its first mass appearance in the 1950's, despite some crisis-related phenomena, it has constantly been developing with increasing rates. This explains also the dynamics of the tourism arrivals which have increased from some 287 million for 1986 to 596 million for 1996 and according to a forecast by UNWTO will reach 1,6 billion by 2020. Tourism is an important source of receipts, of revenues as well. Its annual turnover has increased from 1,9 trillion USD in 1987 to over 6 trillion USD in 2007. Alongside with its high economic potential, tourism plays also an important social role exercising a significant influence over the employment of population. Together with its positive aspects, the development of tourism caused some negative effects as well among which the most substantial ones are the pollution of environment and the ethnical and cultural conflicts. Therefore, the up-growing development in a global scale evokes, from one side, a continuous necessity of well-trained human resources, and from the other side, these very same human resources are being employed in a complex, multifactor market environment. The requirements for the knowledge and the qualifications of the employees in tourism are increasing. In Bulgaria, as a part of the world tourism, the above described processes are taking place as well, but some specific characteristics are added to them, such as: the exclusively intensive development of the hotel superstructures in the recent ten years; the country's accession to the EU; the changes in the legislation; the development of the passive international tourism and etc. In the field of the higher education of tourism. Altering in the field of the higher education has been imposed as well: the introduction of new educational and training degrees and the credit system; lots of new majors have been created in both the private and state universities, some of them having no tangible assets, no well-prepared trainers and professors, or no suitable structures and no legitimacy. Regrettably, some indications have appeared for the devaluation of the diplomas for the bachelor's and master's degree in tourism, which increase our responsibility as trainers and professors and imposes us to rethink and evaluate the new reality. In this regards, the purpose of the present paper is **on the basis of the achievements and the experience of the first university “Tourism” major in Bulgaria, to draw out the new challenges in front of the training in the three degrees of higher education.**

Key words: Tourism Development, Changing Requirements, educational and training degrees in tourism

Туризмът е един от основните фактори и измерители на съвременната глобализираща се икономика. От първата му масовизация през 50-те години на XX век, въпреки кризисните явления, той неизменно се развива с нарастващи темпове. Това обяснява и динамиката на туристическите пътувания, които са нараснали от 287 млн. през 1986 г. на 595 млн. през 1996 г.

и ще достигнат, според прогноза на СТО 1,6 млрд. през 2020 г. Туризмът е и важен източник на приходи. Неговият годишен оборот е нараснал от 1.9 трилиона щ. д. през 1987 г. до над 6 трилиона щ.д. през 2007г. Наред с високия си икономически потенциал, той играе и важна социална роля, оказвайки значително влияние върху заетостта на населението. Едновременно с положи-

телните аспекти, развитието на туризма поражда и негативни явления като най-съществените са замърсяването на природната среда и етническите и културни конфликти. Следователно възходящото развитие на туризма в световен план поражда от една страна непрекъсната необходимост от подготвени кадри, а от друга – тези кадри се реализират в сложна, многофакторна, конюнктурна среда. Изискванията към знанията и квалификацията на работещите в туризма се повишават. В България като част от световния туризъм посочените процеси също се проявяват, но към тях се прибавят и някои специфични характеристики като изключително екстензивното развитие на хотелиерската суперструктура през последните десет години, присъединяването към ЕС, законодателни промени, развитие на пасивния международен туризъм и други. В сферата на висшето образование по туризъм също настъпиха изменения – въведох се нови ОКС и системата от кредити, създадох се много нови специалности в частни и държавни университети, някои без материална база и подготвени преподаватели или в неподходящи структури и без легитимност. За съжаление появяват се индикатори на обезценяването на дипломата за бакалавър и магистър по туризъм, което повишава нашата отговорност като преподаватели и налага да осмислим и оценим новите реалности. В тази връзка цел на настоящия доклад е на базата на **достиженията и опита на първата университетска специалност «Туризм» в България да очертае новите предизвикателства пред обучението в трите ОКС.**

През 1965г. към Висшия институт за народно стопанство (днес Икономически университет - Варна) се създава първата университетска специалност "Икономика и организация на туризма", която през 1983г. е преименувана на "Международен туризъм", а след 1996г.

на основание на ПМС 155 от 14.04.1997г. на "Туризм".

Специалност "Туризм" при Икономически университет - Варна е акредитирана да извършва обучение по образователно-квалификационните степени "Бакалавър" и "Магистър" и "Доктор" като при последната акредитация / през 2007 г./ получи най-висока оценка сред българските специалности. До 2007 година са обучени над 3400 бакалаври и магистри, от които над 450 чуждестранни студенти от 39 страни. Защитени успешно са 51 доктората, от които 16 на чужденци. В катедрата са извършени 14 първи и 2 втори хабилитации.

Образователната дейност в специалност "Туризм" от едноименното направление се осъществява съгласно мисията да се подготвят високообразовани и конкурентноспособни бакалаври, магистри и доктори в съответствие с европейските и световни стандарти за успешна професионална кариера в сферата на туризма. Според мисията, която е неделима от университетската, се конкретизират образователните цели за придобиване на образователно-квалификационна степен. На основата на мисията и образователните цели са разработени квалификационни характеристики за ОКС "Бакалавър" и "Магистър", които са адаптирани към условията на обществено-икономически живот, необходимостта от хармонизиране на университетското образование с европейските и световни стандарти, тенденциите в националния и международен туризъм, особеностите на трудовия пазар и възможностите за конкурентноспособна професионална реализация. Квалификационните характеристики са основа за разработването на учебните планове за ОКС, които са съобразени с изискванията за хорариума и продължителността на обучение в степените.

За периода 2000-2006 година учебната документация на направление "Туризм" за двете основни ОКС

непрекъснато се усъвършенства. През 2001 се актуализират учебните планове в частта им за специалните дисциплини, през 2003 са разработени и приети нови след промяната на държавните изисквания за структурата на учебните дисциплини и обема на хорариума. Последната актуализация на учебните планове на специалност "Туризм" за ОКС е от 2007 година съгласно изискванията на ЕС и въвеждането на бъдещата схема 2 плюс 3. Учебните планове са съобразени освен със законовите и университетски правила, и с документацията на водещи висши училища във Франция, Австрия, Великобритания и други.

Новият учебен план на ОКС "Бакалавър" осигурява предвидените в Наредба №21 240 кредита, разпределени според хорариума и значимостта между задължителните, избираеми и факултативни, съответно фундаментални и специални дисциплини. Фундаменталният блок е конструиран за направлението според изискванията на квалификационната характеристика. Броят на дисциплините и хорариумът са намалени. Специалният блок е актуализиран с цел улесняване трансфера на кредити между европейските образователни институции и съобразяване със съвременните характеристики на туризма. Актуализацията се отнася и за трите вида специални дисциплини, което провокира допълнително интереса на студентите и позволява обхващането на различни съвременни аспекти на изучаваното явление.

Новият учебен план за ОКС "Магистър" осигурява различен брой кредити според завършената бакалавърска степен. Дисциплините са съвременни, разглеждат особености на явлениято "туризм" на по-висше равнище от бакалавърското. Планът се оглежда внимателно от колегиума на катедрата и при необходимост се актуализира. Продължава обучението и по чужди езици на ниво лингво-

странознание, което е необходимост за специалистите в областта на туризма.

Учебните планове на различните аудитории магистри следват логически един от друг, което улеснява организацията на учебния процес и систематизирането на знанията. Липсата на норматив относно броя на кредитите дава възможност за гъвкав трансфер и адаптиране към съвременните изменения. Направление "Туризм" засега предлага една магистърска програма, която вече е позната, оценена и утвърдена от аудиторията. Логиката е да не се дисперсира входящия поток и да се отработи механизма на обучение на завършилите различни бакалавърски степени. След проучване на търсенето, в перспектива, се предвижда въвеждането на втора магистърска програма.

Учебните програми за двете ОКС се променят и усъвършенстват според учебните планове. Настоящите програми са изцяло актуализирани като съдържание и структура. Учебното съдържание е променено според новите достижения на науката и практиката и е организирано в подходящи единици в рамките на хорариума. В структурно отношение според Правилника на ИУ са въведени унифицирани форми, включващи броя кредити, анотация, разпределение на теми и подтеми, брой лекционни часове и семинарни занятия. Поради нарастващото значение на контрола и извънаудиторната заетост, за всяка дисциплина са предвидени формите за текущ контрол, които за направление "Туризм", ОКС "Бакалавър" и "Магистър" са основно тестове, разработване на курсови работи и проекти според конкретни практически задания, решаване на казуси. Подобни форми развиват творческото и логическо мислене на студентите, обвързват теоретичните познания с практиката и създават уменията, посочени в квалификационните характеристики. Всички учебни програми включват и осъвременени библиографии. Твърденията се отнасят както до програмите на

специалните дисциплини, така и до преподаваните от други направления в ИУ, което улеснява обработването на документацията и създава единен процес на обучение, с плавно преливане от фундамента към специализираните познания.

Образователният процес в направление "Туризм", ОКС "Бакалавър" и "Магистър" се обезпечава от преподавателски състав, чийто брой и квалификация отговарят на изискванията на ЗВО. В обучението на студентите от ОКС "Бакалавър" участват общо по списъчен състав от различни катедри 92 преподаватели, от които хабилитирани - 25, което означава относителен дял - 30%. Нехабилитираните преподаватели, от които 20% са доктори провеждат основно семинарните и практически занятия, както и силно присъстващото чуждоезиково обучение / по списъчен състав 25 преподаватели, от които само един доктор/. Основният дял от лекционните курсове се води от хабилитирани преподаватели /над 90%/, което отговаря на изискванията и е гаранция за качествено обучение. На основен трудов договор към катедра "Икономика и организация на туризма", която обезпечава профилиращото обучение на двете ОКС са девет преподаватели, от които пет хабилитирани, /4 доцента и един професор/, което е около 55,5% т. е над половината от състава. Това съотношение осигурява хабилитиран преподавател по всяко от основните направления на научното познание в специалността или над 90% от лекционните курсове в ОКС "Бакалавър". На нехабилитирания състав са предоставени цикъл от лекции по някои учебни дисциплини с оглед бъдеща хабилитация, придобиване на опит, както и в резултат на специализиране на научно-изследователската работа в съответното направление. Всички нехабилитирани преподаватели са възпитаници на специалността, "трето поколение" учени, което говори за приемственост и

формирани научни школи в съответните области на туризмологията.

В ОКС "Магистър" на направление "Туризм" 100% от лекциите са осигурени с хабилитирани преподаватели, което напълно отговаря на нормативните изисквания.

В направление "Туризм" се полагат усилия за използване на съвременни методи на обучение и на оценяване резултатите на студентите.

Усъвършенстването на методиката на преподаване в ОКС "Бакалавър" и "Магистър" на специалност "Туризм" е постоянна задача в годишните планове за работа на катедра "ИОТ". Перманентно се дискутира поддържането на съвременните методи на обучение, които не са ново явление, а практика в учебния процес на направлението. В лекциите и семинарните занятия се прилагат дискусии, ролеви игри, решаване на казуси от различен характер, защита на курсови проекти, обсъждане на научни публикации. Използват се съвременни технически средства със засилване ролята на Internet и мултимедийното представяне. С усъвършенстване на електронните комуникации в ИУ тези възможности ще се оползотворяват още повече. В плана на катедра "ИОТ" перманентно заляга задачата за огласяване и анализ на резултатите от прилаганите методи на обучение и оценяването постиженията на студентите. След всяка изпитна сесия, преподавателите предоставят информация за получените резултати и съпътстващи проблеми, която се обсъжда и обобщава на заседания на катедрения колектив. Изготвени са писмени критерии за текущото и изпитно оценяване според действащата в ИУ система.

Перманентно се проучва и студентското мнение в разговори с представители на Студентския съвет и чрез провеждане на анкетни проучвания по методика на катедрата.

Програмата "Еразмус" и владеенето на чужди езици като задължителен

елемент за обучение в специалност „Туризм“ разширяват възможностите за студентска мобилност. След въвеждането на системата за трансфер на кредити организацията на частичното обучение в чуждестранни ВУ се подобрява значително. Също така ИУ издава справочник на английски език за възможната мобилност по програма „Еразмус“. За периода 2000-2007 година над 60 студенти от направлението са участвали в студентската мобилност в Университети в Германия, Франция, Испания, Швейцария, Португалия.

Катедра „Икономика и организация на туризма“ е специализираното научно звено, което осъществява планирането и организацията на научноизследователската работа на академичния състав, студенти и докторанти. Тя разполага със собствен библиотечен фонд, компютри и информационно обслужване, които наред с тези на ИУ създават солидна база за научни изследвания. Резултатите от научноизследователската дейност ежегодно се обсъждат и отчитат в рамките на катедрения план. Научните интереси на катедрения колектив обхващат важни и актуални за туризмологията направления. Няма нито един преподавател без научни трудове. За периода 2000 – 2007 година са издадени над 110 публикации, средно по 12 на член на катедрения колектив. От тях около половината са монографии, студии и статии, което демонстрира сериозни научни интереси. Останалите са научни доклади с различна тематика като 50% са изнесени на конференции с международно участие. Катедрата организира или активно участва в научни конференции с туристическа тематика. През 2000 година, в рамките на международна вузовска конференция, посветена на 80 годишнината от основаването на ИУ на тема «Икономиката и развитието на обществото», се проведе самостоятелна сесия «Туризм» с 24 доклада, с докладчици и участници от 4 страни.

През ноември 2005, по случай 40 годишнината от създаването на специалност «Туризм» катедрата организира самостоятелна научна конференция на тема «Туристическата наука и предизвикателствата на 21 век» с 48 доклада на участници от България, Македония, Украйна, Хърватска. Докладите бяха публикувани в сборник, Форумът бе посрещнат с голям интерес, бяха направени над 20 изказвания. Организирана бе и представителна изложба на наша и чуждестранна специализирана литература.

През изследвания период са публикувани 20 учебници и учебни помагала за осигуряване на учебния процес в двете ОКС, което прави средно по 2,2 на преподавател. Това предполага, че специалните дисциплини са обезпечени с учебници и учебни помагала.

Основно хабилитираните членове на катедрата защитават научния си авторитет и този на ИУ чрез публикуваните рецензии и отзиви за книги и учебници, както и рецензии при публичните защити и конкурси за хабилитации. За посочения период в катедра «ИОТ» те са 64, което прави средно над 10 за хабилитиран преподавател. Научният авторитет е извоюван както от личните качества на хабилитирания състав, така и от 40 годишната история на специалността и ролята на направлението като национално научно средище. В подкрепа на това твърдение е и цитирането на водещите учени от катедрата в дисертационни трудове и учебни пособия, разработвани от младите научни кадри не само от ИУ, но и от други ВУ в страната. По тези причини преподавателите от направление «Туризм» са и търсени експерти за консултантски услуги. Преподавателите от професионалното направление «Туризм» се включват в изследователски проекти на различни структури като за периода 2000-2007 година те са общо 12. Традиционни са връзките на

катедрата с Асоциацията на Черноморските общини, Варненска туристическа камара, Министерство на икономиката, ВХРА и други институции, с които се реализират съвместни изследователски проекти в областта на туризма. Международните проекти, стартирали или реализирани през изследвания период, са съвместно с Министерството на икономиката, Световната банка, програма ФАР, ВТК, Austrian Science and Research Liaison Office, Университета в Хамар, Норвегия и други. 90 % от хабилитирания и 100% от нехабилитирания състав участват в посочените проекти, което консолидира връзките със съответните институции и фирми, обогатява опита и подпомага научноизследователската дейност на преподавателите, подобрява националната туристическа практика.

В рамките на извънучебната научна дейност, студентите от направление «Туризмъ», ОКС «Бакалавър» и «Магистър» участват в изпълнението на изследователски проекти. Студенти от трети и четвърти курс на ОКС «Бакалавър» съвместно с преподаватели от катедрата и ВТК се включиха в работата по проект «Опазване на биологичното разнообразие и икономически растеж I и II», чийто резултат е изготвен план за екотуристическа дестинация «Северно Черноморие и Добруджа» в рамките на националната стратегия и план за действие за развитие на екотуризма в България. Студенти от четвърти курс взеха участие и в проекта за изготвяне на програма за устойчиво развитие на община Несебър. Студентите приложиха теоретичните познания в практиката и обогатиха личния си опит чрез набиране и обработка на информация, извеждане на мнения и становища по изследваните проблеми.

Управлението на качеството на образованието в направление «Туризмъ», ОКС «Бакалавър» и «Магистър» се осъществява на базата на правила, приети от Академичния съвет на ИУ.

През 2004 година бе разработена нова система за оценяване и поддържане на качеството на обучение и на академичния състав. На ниво катедра, системата е съобразена с мисията на направление да осигурява висококвалифицирани кадри в областта на туризма. В тази връзка тя включва следните елементи: - ред за обсъждане и утвърждаване на учебните планове и програми и техните изменения; - контрол върху учебния процес и качеството на учебното съдържание по специалните дисциплини; - кадрово осигуряване на обучението и научно израстване на преподавателите; - материално и информационно осигуряване на учебния процес в двете степени; - проверка и оценка на знанията и уменията на студентите; - разпределение на аудиторната и извън аудиторна заетост; - планиране и отчитане на натовареността на преподавателите; - професионално практическо обучение на бакалаврите; - проучване на студентското мнение; - установяване на реализацията на завършилите студенти. Към всеки от посочените структурни елементи е предвидена съответната документация и информационна осигуреност.

В системата за управление на качеството на обучение са включени отговорности, контрол и обратна връзка на различните нива, както и процедури по проверка и усъвършенстване на правилата. В годишния план на катедра «ИОТ» обсъждането на качеството на образователния процес е перманентна задача. В рамките на всяка учебна година по всеки от гореизложените структурни елементи се внася информация в катедрата, обсъждат се резултатите и проблемите и се набелязват насоки за усъвършенстване.

Краткият анализ на основните дейности на катедра «ИОТ» ни дава основание да очертаем постиженията в обучението на специалност «Туризмъ» към ИУ – Варна.

♦ **богат опит за мащабите на България и в сравнение с останалите**

специалности “Туризм” – първа университетска специалност в България, 43 годишна история;

♦ гъвкавост и новаторство при създаването и усъвършенстването на учебната документация – квалификационни характеристики, учебни планове и програми, система за трансфер на кредити;

♦ интегративен характер на процеса на обучение – подготвят се кадри от четирите ОКС;

♦ собствена система за управление на качеството на обучение, използват се оригинални и актуални форми и методи на обучение;

♦ център за подготовка на докторанти за нуждите на българската наука и практика;

♦ първостепенно научно средище по проблемите на туризмологията – значителна по обем и подходяща по структура и съдържание научно-изследователска дейност на катедрения колектив;

♦ формирани научни школи и направления. Традиции и приемственост, създадена и утвърдена специфична терминология;

♦ кадрова обезпеченост с хабилтирани преподаватели по необходимия шифър и с нехабилтирани – възпитаници на специалността;

♦ преподавателска и студентска мобилност поради владенето на чужди езици;

♦ участие на преподаватели и студенти в национални и международни научно-изследователски проекти;

♦ сътрудничество с туристически фирми и институции предимно от Североизточния регион и Черноморието.

Изведените положителни характеристики водят до заслужено реноме и популярност на специалност “Туризм” към ИУ – Варна. Тя продължава да е желана и търсена, студентите ни са с традиционно висок успех, с много добра система от знания и умения, което е

предпоставка за успешна професионална реализация. Същевременно, както бе посочено във въведението на доклада, туризмът се изменя съобразно промените в икономическата и социална среда, което предполага, че парадигмата от знания за него също е динамична. Процесът на обучение протича в нови реалности, които пораждат редица предизвикателства пред преподавателите и студентите. По-съществените, които се проявяват пред обучението в специалност “Туризм” от едноименното направление в ИУ -Варна са следните:

• **сътрудничество, координация и интеграция със сродни специалности и катедри в страната, с правителствени и официални институции, с неправителствени и браншови организации.** Например координация и сътрудничество между заинтересованите звена по решаване на проблемите с подготовката на пригодни мениджърски кадри в туризма. Не става дума за унифициране, а за формиране на стратегически решения;

• **партньорство с университети и институции от ЕС в обучението и изследователската дейност.** Възможности за съвместни учебни програми, особено в магистърската степен, разработване на дипломни работи и докторати, реципрочни стажове на студенти, съвместна публикационна дейност, достъп до специализирана литература и други;

• **нов тип взаимоотношения с практиката във връзка с производствените стажове и професионалната реализация на студентите.** От създаването на специалност “Туризм” при ИУ- Варна до настоящия момент винаги са съществували връзки с туристическите предприятия и да се твърди, че липсват такива или, че обучението на студентите не е практически насочено е най-малко несериозно. Предизвикателството е, бизнесът да влезе в Университета, да ползва научния продукт на

преподавателите и научно-изследователските и дипломни разработки на студентите, да се стимулират и ангажират отличните студенти, туристическите мениджъри да се включат пряко в обсъждането и организацията на учебния процес;

- **новите технологии в обучението.**

Навлизането им е неминуемо, началото е поставено с електронните **учебници**, използването на Интернет в учебния процес, дистанционното обучение. Но това са инцидентни прояви, трябва сериозно да осмислим цялостна концепция за трите ОКС, базирана на новите технологии. Това е сериозно предизвикателство, изисква достатъчно специализирани познания и съвременна информационно-технологична база;

- **качеството на обучение.** Още от създаването на специалността през 1965

година е приоритет, но измеренията му се променят. В съвременния етап наистина е предизвикателство да се запази качеството на обучение при увеличения прием на студенти и числеността на студентските групи, натовареността на преподавателите и непрекъснатите промени в ЗВО.

Разкритите **предизвикателства** стимулират катедрения колектив на специалност "Туризм" към Икономически Университет – Варна, създават възможности за усъвършенстване и перспективи за развитие на обучението на студентите в трите ОКС. Традициите и реномето не са само привилегия, те задължават проявяването на висок професионализъм.

Настоящата разработка е представена на Националната конференция „Подготовка и реализация на кадрите в туризма – съвременни изисквания“, гр. Сандански, 24-26 юни 2008 г., организирана от Катедра „Туризм“ на Стопанския факултет при ЮЗУ „Неофит Рилски“.
